

Chloupek, Jan

Zvláštnosti při spojování větných členů

In: Chloupek, Jan. *Aspekty dialektu*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 93-95

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120568>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Při mluvním aktu vychází mluvčí obvykle z obsahu svého vědomí a směřuje k novému, k tomu, co chce sdělit. Zatímco ve spisovných projevech má znát perspektivu alespoň jedné výpovědi („génius myslí v odstavcích“) dříve, než výpověď vysloví, bývá toto vědomí perspektivy v mluvených projevech často, ba převážně nahrazováno důsledným zřením k aktuální, vyvíjející se promluvové situaci, jak o tom byla řeč v úvodních kapitolách. To neplatí vždy: známe všichni i nářeční projevy pečlivě formulované a přitom třeba i pohotově vyslovené. Výpovědní organizace takových projevů se řídí prostě strukturními zákonitostmi češtiny a nelze očekávat, že by se nářečí ve věci tak základní odchylovalo od ostatních útvarů národního jazyka.

1. Disproporce — měřeno našimi zvyklostmi z analýzy spisovného jazyka — v organizaci nářeční výpovědi nastávají tehdy, jestliže se princip kontextového členění výpovědi nesrovnává s gramatickým principem pořádku slov, jinak řečeno s obvyklou mluvnickou výstavbou výpovědi; narůstají však postupně, u různých typů porušení větné stavby různě a rovněž rozdílně i u různých typů mluvčích (k individuálním odchylkám od strukturních zákonitostí větné stavby zde ovšem přihlížet nemůžeme).

O oslabené organizovanosti nářeční výpovědi nesvědčí ještě všechny případy, kdy mluvčí k výpovědi intonačně a dynamicky uzavřené — třebaže to není způsob uzavřenosti obvyklý u spisovných výpovědí — dodává ještě po pauze větný člen. Zejména tehdy, je-li popazovaný dodatek připojen spojkově, upomíná na spojování obvyklé ve spisovných projevech, kde by byl v psaném jazyce oddělován pomlčkou. Příklady: *doletí Rus | jag obr velikí Hluk; byla sem na sv'ete | ale malučka Podk. Lhota; nem'eli zme nič | aňi chatůpky Všemina; chleba bylo dost | a dobrého Podk. Lhota; a toz zme míslím šli hođinu | jag do Lhoti Hluk; hladné to bylo | aj đecka Všemina.*

Často se dodává větný člen, který je ve výpovědi jen zastoupen zájmenem, nebo slovně nevyjádřen. Spisovný projev by obsahoval vysvětlovací výraz *a to* nebo *totiž*. Příklady:

ešče bich si mohu neco přihnati | nejakú nemoc Hluk; jak to ligotauo (třpytilo se) | ti plech Kunovice; já už toho mám dost | toho sůzeňi Hor. Němčí;

f první válku i padl v Rusku | muž Jasenná; najest sa dostál | člov'ek Všemina.

Jindy se nějaký plnovýznamový výraz dodatkem specifikuje, objasňuje nebo jazykově vysvětluje:

bít tu kovář | nejakí Suchánek Luhačovice; dochtor tu býť přijetý | nejaký.P. ze Zlína Bohuslavice u Gottw.; kolo ňa přejelo | chlapčisko (na kole) Ujezdec; našel se tu jeden člov'ek | statečný (silný) chlap Bohuslavice u Gottw.; us sme enom dv'e tady | toď B'elíkova a já Lutonina; to je poloviční řeč | englická z německú Hluk; tos sme m'eli rajón takový | šezdatřicet opcí Lutonina; chytíl sa jakéhosi chlastu | gořaliska Všemina; opravdu byli břešťáci | bestmaňi Podk. Lhota; mňeu tam štór | teďi kveľb Hluk.

Z hlediska obvyklé antepozice shodného přívlastku je už výraznější odchylkou doplnění výpovědi adjektivním výrazem:

ten košig je tam, Maňo | ten malí Luhačovice; za týma robama býť | hrozný Lutonina;

s *Peštu tu šta mika* | *taková žtuťunká* Podk. Lhota; *ešče máme jézédácké telata* | *pjet* Újezdec; *náš stavi novú slévárňu* | *ohromnú* Všemina; *fčilkaj sú žňa* | *pilné* Újezdec; *na hlavu hadru, diž bolela* | *mokru* Újezdec.

Ještě nápadnější je hojně se vyskytující doplňování výpovědi významovými jádry stavových konstrukcí (*n*-ovým a *t*-ovým příř.):

byly tam dřeva f tem kraji | *narostené* Rusava; *toto, co tadi vidíte, je od roku devatenást set tři* | *postavené* Luhačovice; *to bylo zžené* | *postavené* Rusava; *us sem bíl takoví kus ot toho zámku jeich* | *odjetí* Kaňovice; *bilo nás sednnást set* | *zajatich* tamt. (nemusí jít o jiný případ).

Zato při spojování přimykáním se ani s pauzou organizace výpovědi příliš neoslabuje. Příslušné výrazy buď výpověď doplňují, nebo upomínají na okolnost, kterou mluvčí nevyslovil nebo posluchač mohl zapomenout. Příklady:

a chudák padl | *na Itáliji* Biskupice; *neš tu hrozňe hnala* (bouře) | *na túte stranu* Bohuslavice u Gottw.; *šli zme p'ešky* | *aj z nošú!* Kostelec u Gottw.; *enom zme ležali* | *f tih lágroch* Kaňovice.

Zřídka mluvčí dodatkovým členem své sdělení opravuje: *já mám plicňi katar* | *sem mňeu* Hluk; *m'el sem takové skoré japka* | *máme* Kostelec u Gottw.

Při hodnocení těchto případů nelze vycházet z toho, které větné členy se takto dodatkově připojují; aditivní (termín Kopečného) připojování se totiž týká všech (podmětů, předmětů, přísl. určení, jmenných základů přísudku, slovesného přísudku, přívlastku, ale též doplňku, např. *ten ležal na papučách* | *natahnutý* Rusava). Zdá se také nezávažně rozhodovat o tom, připojuje-li se takto jádro výpovědi nebo její východisko; dodatkový člen je totiž připojován ad hoc, nevchází do větné perspektivy, je podle pojetí mluvčího vždy novým jádrem nové, samostatné výpovědi v nové situaci — jinak by jej nebylo nutno vyslovovat.

Nelze vcelku vyloučit to, že mluvčí pronáší dodatek aspoň v částečné větné platnosti, že tedy naše případy jsou specificky nářečními, mluvenými polovětnými vazbami. Že i toto pojetí bylo by možno hájit, o tom svědčí popouzové připojení infinitivu, který takovou polovětnou vazbou v určitých případech je. Ve východomoravských nářečích se právě infinitiv velmi často vyskytuje jako dodatkově připojený větný člen a nepochybně zárodek vlastní predikační platnosti v sobě nese (viz ještě v odd. IX).

Dodatkově připojený popouzový infinitiv se hojně vyskytuje u výpovědi s plno- významovým přísudkovým slovesem:

a dobitki zme nemohli dostat přes ti studěnki | *přeit* Hluk; *dali mu patnáct telat* | *chovat* Všemina; *já sem nemohla doít k tom* | *sa pođivat* Luhačovice; *chodili po tech deđináh ledakady* | *deľat* Jasenná; *o devíti hodináh ňe našli tam* | *ležat* Luhačovice; *to sa každý deň neneše* | *bilit* Újezdec; *vlakem sa bóm* | *pustit* Jasenná; *šak potte do chlěva* | *sa pođivat* Lutonina; *i pichli šezd jabivek* | *poklízat* Újezdec.

Vyskytá se však také i u výpovědi s modálními slovesy, se slovesem *míti* (*mňet*), u vět sponově jmenných a jmenných, např.:

na slnečko možu | *chodit, ale přes sklo* Lutonina; *toho chlapca nenechajte při vašem poli* | *dřit* tamt.;

ten iste nemá koruny | *dat* Bohuslavice u Gottw.; *zas krávu máme* | *chovat si* Újezdec; *teško nám bilo* | *žit* tamt.; *dys sa pořezál, to bylo proňi paučina* | *dat* Lutonina; *otofka* | *také pit* Luhačovice (také je na pití).

Intonační a dynamická (v předposledním a posledním dokladu též syntaktická) samostatnost infinitivu dokazují jeho nezávislost na slovesné větě. Také výše uvedené případy s pauzou před *n*-ovým příčestím naznačují mluvnickou samostatnost

přičestí a svědčí i takto proti existenci nějakého strukturálního perfekta, jakkoli by k takovému názoru mohla vést dodatečná analýza významová.

2. Organizovanost nářeční výpovědi však uvolňují ještě tzv. vytčené (samostatné, osamostatněné) větné členy. I ony umožňují mluvčímu reagovat na aktuální situaci. Mluvčí nejprve upozorní adresáta projevu pojmenováním ve funkci věty na nějaký předmět a potom o něm něco řekne. Jmenná věta si zřetelně zachovává větnou platnost, pokud je pauzou oddělena od věty následující a pokud se mluvnický nepřizpůsobí její stavbě. (Větnou platnost nemá tedy v případech jako *a děřčata zme sa kór báli* [Hrádek] nebo *v Bystřici, f téj sem byla* Březnice.)

Osamostatněné větné členy mají tu funkci, jakou ve spisovné češtině zastávají zřetelové vedlejší věty typu *Pokud jde o ...* nebo *Pokud se týká ...*, typu vyslovené knižního. O tom svědčí i podobný typ nepochybně zřetelový, totiž vytčený infinitiv. Z téměř nulové výpovědní hodnoty vedlejších vět zřetelových v souvětne hierarchii kontextového členění lze právem usuzovat na to, že rovněž vytčené větné členy jim odpovídající plní vždy funkci základu výpovědi. Na druhé straně platí to, že vytknout lze jen takové větné členy, které lze vyjádřit zřetelovou větou vedlejší.

Vytčené větné členy se nejčastěji v druhé větě reflektují jako podmět:

planušky, to bylo na cigóru Podk. Lhota; *to chválené, to také něhi dobré* Sady; *Andulo, jak tá je šedivá!* Újezdec; *můj neboščík, on sa léčil za slobodna* tamt.

Často vytyká jmenná věta předmět:

máta peprná, to já piju Luhačovice; *od mojí sestry syn, toš toho také upálili* Lutonina; *náš, také mu to céra kúpiua* Sady; *ti Němci, s tyma zme byli nespokojení* Vlach. Lhota; bez odkazovacího zájmena, s neosobní slovesnou vazbou: *tá sliovica, tenkrát sa nepálilo* Kudlov.

Vytčeným větným členem může být též infinitiv:

na auto sednúť, to řídz něhi Hluk; *a klnúť, to vám bylo hrúza počúť* Halenkov — osamostatněný podmět;

ale pít, hneď nám daj! Hluk — osamostatněný předmět;

alebo tancovat, s nim žádná nechlela úť Lutonina — v nářečí osamostatněné příslovecné určení.

K těmto typům se přiřazují i původní infinitivní věty zřetelové. Slovní opakování přísudkového slovesa ve vytčeném infinitivu jim dodává citové, zdůrazňovací platnosti:

a kúpit, kúpite negdy a negdy ne Újezdec; *toš pomoct, že to nepomože* Polichno; *zapjat sa do téj košule, já sa nezopnu* Val. Příkazy.

Automatizováním tohoto syntaktického prostředku pauza v proudu řeči může zaniknout:

choďid ven něidu řigde Hor. Lideč; *požit to nepožije* Hřiv. Újezd; *ale byt to bylo!* Březnice; *to rossadit sem to rossadit* Slopné; *umřid nevím umřu-i tady* Bratřejov.⁷⁸

Společným rysem dodatkových i vytčených větných členů je to, že nevstupují do věty, že zůstávají mimo ni jsouce od ní odděleny pauzou. Odlišujícím rysem je to, že vytčené větné členy jsou mluvčím perpektivně jako takové formulovány. Důsledky obojího tohoto způsobu připojování větných členů jsou však stejné: uvolňuje se kompaktnost výpovědi, oslabuje se výraznost běžných větných schémat, porušuje se členění projevu na vyhraněné jednotky a tendence gramatikalizovat větu v obvyklý dvojjmenný typ.

V jiné souvislosti srov. v další kap.

⁷⁸ Vytýkáním větných členů v nářečních výpovědích se podrobně obírá J. Balhar v čl. *Samostatné větné členy v lašských nářečích*, Slez. sb. 59, 1961, s. 239n.